

تحلیل و بررسی جرم قمار بازی، شرط بندی و بخت آزمایی در فضای مجازی و راه کارهای پیشگیری از آن

محسن شکرچی زاده^۱، مائده بهشتی پور^۲، صادق بهشتی پور^۳

چکیده

گسترده‌گی و پیشرفت فضای مجازی مانند سایر دستاوردهای بشر در کنار منافع غیر قابل انکار آن، مشکلات و معایبی نیز ایجاد خواهد کرد که بسیاری از این موارد منفی، در اکثر کشورها با عنوان جرائم رایانه ای جرم انگاری شده اند.

یکی از استفاده های نابه جا که موجب اختلال در نظم عمومی و اقتصادی می شود؛ «شرط بندی» یا «گرو بندی» های اینترنتی می باشد که به اشکال مختلف اعم از مستقل و یا وابسته به یک موضوع دیگر مانند مسابقات ورزشی در حال فراگیر شدن در دنیاست. در بعضی از کشورها این رفتار با عنوان «قماربازی آنلاین» جرم محسوب می شود.

قمار از جمله روش های نامشروع کسب مال است که ممنوعیت آن در قوانین کیفری انعکاس یافته می باشد.

در شرط آثار فقهی، اقسام قمار با در نظر گرفتن دو شاخص بازی با آلات قمار و بندی، مورد بررسی قرار گرفته و آثار تکلیفی و وضعی آن تبیین شده است.

^۱ دانشیار گروه حقوق واحد نجف آباد دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی گروه حقوق واحد نجف آباد دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد ایران

^۳ دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی گروه حقوق واحد علوم تحقیقات، تهران ایران

واژگان کلیدی: قمار، شرط بندی، بخت آزمایی، فضای مجازی، بازی آنلاین

مقدمه

امروزه با ورود تکنولوژی و رشد میزان استفاده آن توسط بخش اعظمی از افراد مختلف جامعه برخی جرایم و رفتارها از حوزه حقیقی به مجازی سوق داده شده است به عنوان نمونه در دهه های پیشین انجام قمار و شرط بندی در مکانهایی با وسایل خاصی صورت می گرفت ولی امروزه این اقدامات توسط برخی افراد سودجو در فضای مجازی صورت میگیرد؛ که نمونه آن را می توان در بازیهای آنلاین اینترنت جستجو کرد.

براساس آن چه علمای علم اقتصاد بیان میدارند باید راه را برای تحقق رشد اقتصادی پایدار فراهم نمود و موانع تولید سرمایه و نیروی کار را از پیش روی فعالان اقتصادی برداشت و یکی از موانعی که راه را بر به کارگیری سرمایه در جهت تولید به اشتغال ناهموار می سازد، استفاده از منابع مالی در قمار به عنوان یک فعالیت غیر مولد اقتصادی است قماربازان با صرف سرمایههای فراوان در بازی های خود به جای ایفای نقش در تولید ثروت در جامعه دستاوردهای خود را یک شبه و بدون کسب عوض به و موجب اختلال در نظام اقتصادی میشوند صرفنظر از مضرات اقتصادی این نوع فعالیت آثار اجتماعی مخرب نیز مورد توجه جامعه شناسان است و همچنین باید دانست قمار عملی است که در اسلام نهی شده است و حکم آن حرمت است و اجتناب از آن واجب است.

فضای مجازی با معرفی نسل جدیدی از بازی های رایانه ای که بیشتر با عنوان «بازی های دیجیتال» شناخته می شوند، موجب تحولی شگرف در صنعت سرگرمی شده و کارکردهایی فراتر از تفریح و بازی در آن ایجاد کرده است. بازی های رایانه ای که در محیط مجازی اینترنت به صورت برخط (آنلاین) انجام می شوند به بازی های جهانی تبدیل شده اند، از این رو از مقوله بازی و سرگرمی فراتر رفته و ویژگی های مهم بودن را نیز در خود جای داده اند. همین ویژگی های جهانی بودن بازی های دیجیتال، در بحث سیاستگذاری عمومی ، فرصت ها و تهدیدهایی

را فرا روی تصمیم سازان و تصمیم گیران حوزه های مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و حقوقی قرار داده است.

۱- تهدیدات و جرائم سایبری علیه کسب و کارهای مجازی

گروهی بر این باورند که در شرط بندی های اینترنتی به رغم مشکلات جدی حاصل از آن و اینکه وجوه زیادی را بدون هرگونه تلاش و زحمت عائد گردانندگان این گونه سایت ها می کنند و زمینه مراجعه مالباختگان زیادی را به عنوان شاکی به دستگاه قضائی فراهم می کند، با نبود عنصر قانونی مواجه می باشیم.

شاید این طور تصور شود که شرط بندی های اینترنتی نوعی قمار است و عنصر قانونی آن را ماده (705) قانون مجازات اسلامی می دانند که مقرر می دارد: «قماربازی با هر وسیله ای ممنوع و مرتکبین آن به یک تا 6 ماه حبس یا تا 74 ضربه شلاق محکوم می شوند».

لازم به ذکر است ضرورتی ندارد که انجام عمل قمار، منتج به نتیجه شود و فقط بازی کردن برای تحقق این جرم کافی است. شرط تحقق بزه قماربازی، این است که مرتکب خود در قمار بازی شرکت کند. با عملکرد این گونه سایت ها می توان فهمید چرا کاربران مراجعه کننده به این گونه سایت ها عملاً بازی خاصی انجام نمی دهند، بلکه پس از پرداخت مبلغی نتیجه یک بازی خاص را حدس زده و در صورتی که بخت با آنان یار باشد و حدسشان درست از کار درآید مال معینی را دریافت می کنند. به نظر نویسندگان مقاله شرط بندی های اینترنتی در مسابقات ورزشی را نمی توان بر اساس قوانین موجود همچون ماده (705) قانون تعزیرات مجازات اسلامی قماربازی محسوب کرد، بر این اساس قانونگذار باید به صورت مستقل برخی از مصادیق این نوع شرط بندی ها را جرم انگاری کند همچنان که موارد مجاز را نیز باید به وضوح اعلام کند.

ممکن است گفته شود شرط بندی های اینترنتی نوعی کلاهبرداری اینترنتی می باشد و عنصر قانونی آن را ماده (13) قانون جرائم رایانه ای دانسته که مقرر می دارد: «هرکس به طور غیرمجاز از سیستم های رایانه ای یا مخابراتی با ارتکاب اعمالی از قبیل وارد کردن، تغییر، محو، ایجاد یا متوقف کردن داده ها یا مختل کردن سیستم وجه یا مال یا منفعت یا خدمات یا امتیازات مالی برای خود یا دیگری تحصیل کند، علاوه بر رد مال به صاحب آن به حبس از یک تا پنج سال یا جزای نقدی از بیست تا یکصد میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد».

عنصر مادی جرم (تحصیل مال به طور غیرمجاز از طریق سیستم رایانه ای) یا به اصطلاحاً کلاهبرداری اینترنتی وارد کردن یا تغییر دادن یا محو کردن یا ایجاد کردن یا متوقف کردن و یا مختل کردن سیستم رایانه ای یا مخابراتی است آن هم به طور غیرمجاز که در نتیجه آن مال یا منفعت یا خدمات یا امتیاز مالی به دست آید. اما این رفتارهای مجرمانه نیز با آنچه که ما در سایت های شرط بندی شاهد هستیم چندان مرتبط نیستند، زیرا این گونه سایت ها عمدتاً بدون ارتکاب اعمال فوق صرفاً با ایجاد یک وب سایت مثلاً با موضوع حدس زدن نتایج فلان مسابقه ورزشی وجوهی را از کاربران دریافت کرده و سپس به برنده یا همان کسی که حدسش درست بوده است مبلغی را می پردازند. بر این اساس به نظر نویسندگان مقاله حاضر، شرط بندی اینترنتی از مصادیق تحصیل مال به طور غیرمجاز از طریق سیستم رایانه ای نیست، زیرا همان طور که گفته شد عنصر مادی مندرج در این ماده با عملکرد این گونه سایت ها تطابق ندارد.

این فرضیه هم که شرط بندی اینترنتی را مصداق کلاهبرداری سنتی بدانیم، قابل پذیرش نیست به این معنا که فرد یا افرادی با ایجاد یک سایت اینترنتی و دادن وعده های واهی مانند پرداخت جایزه به برنده وجوه زیادی را از کاربران دریافت می کنند. شکی نیست اگر در جریان یک رفتار متقلبانه نظیر آنچه که در ماده (1) قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری آمده، مالی برده شود جرم کلاهبرداری محقق شده است؛ اما

زمانی مورد بحث است که یک وب سایت در محیط سایبری ایجاد می شود و بدون آنکه مرتکب رفتارهای متقلبانه فوق شود وجوهی را در قبال حدس زدن و پیش بینی نتیجه فلان بازی ورزشی دریافت و سپس جوایزی را طبق آنچه که وعده داده است به برندگان اعطا کند.

در ماده (1) قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری صرفاً به بیان ساده تر اگر یک سایت اینترنتی بدون ارتکاب افعال در قبال پیش بینی نتیجه مسابقات ورزشی وجوهی را از کاربران دریافت کند و در آخر مبالغی را به برندگان اعطا کند آیا باز هم مرتکب عمل مجرمانه شده است یا خیر؟!

تنها گزینه باقی مانده استناد به ماده (2) قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشا و کلاهبرداری یعنی تحصیل مال از طریق نامشروع است. اما با توجه به مبانی و اهداف جرم انگاری، رعایت اصل قانونی بودن جرم و مجازات، قاعده قبح عقاب بلا بیان و اینکه یکی از فواید جرم انگاری اعلام جنبه ضد ارزشی یک رفتار است رعایت حقوق شهروندی نیز ایجاب می کند که شهروندان مصادیق رفتارهای غیرقانونی و قابل مجازات را تلقی کنند. در مورد حیطه ی تحصیل مال از طریق نامشروع دیدگاه های متفاوتی از سوی حقوق دانان تلقی شده است.

طبق دیدگاه اول، تحصیل مال از طریق نامشروع را باید در چارچوب ماده (2) ق. ت. م. م. ا. ا. ک مورد بررسی قرار داد. طبق این دیدگاه قانونگذار به دنبال تطبیق مصادیق صدر ماده بوده و با این عنوان راه را بر سوءاستفاده کنندگان از امتیازات و موافقت نامه های اصولی و... بسته است.

اما دیدگاه دوم بر خلاف دو دیدگاه قبلی کلیتی به مراتب بیشتر از دو حالت قبلی برای جرم تحصیل مال از طریق نامشروع در نظر گرفته است و با این توصیف، همان طور که گفته شد تحصیل مال از طریق نامشروع هر نوع تحصیل عامدانه مال دیگری از طریق توسل به طرق غیرقانونی است که فاقد ضمانت اجرای کیفری در سایر مقررات می باشد.

براساس دیدگاه سوم قانونگذار با این عنوان به دنبال پوشش مصادیق خاصی بوده که نزدیک به ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری هستند، اما نمی‌توان آنها را مشمول یکی از این سه جرم دانست و با این سبک جرم‌انگاری راه بر این دسته از مجرمین هم بسته خواهد شد.

از میان این سه دیدگاه، دیدگاه دوم در رویه‌های قضایی پذیرفته است. این دیدگاه تحصیل مال از طریق نامشروع را جرم دانسته است و می‌توان چنین دلیل آورد که دریافت کردن وجه از طریق قمار بازی رایانه‌ای تحصیل مال از طریق نامشروع می‌باشد، اما در عنصر مادی جرم قمار بیان شده است که «ضرورتی ندارد که انجام عمل قمار، منتج به نتیجه شود و فقط بازی کردن برای تحقق این جرم کافی است». در واقع برای تحقق قمار بازی، صرف ارتکاب رفتار مادی آن به همراه سوءنیت مرتکب کفایت می‌کند چه فرد برنده باشد چه بازنده، زیرا قمار بازی یک جرم مطلق است که تحقق یا عدم تحقق نتیجه مورد نظر مرتکب تأثیری در وقوع آن ندارد.

نظر پذیرفته شده در رویه قضایی در تفسیر ماده (2) قانون ت.م.ا.ا.ک، نظری منطقی و مطابق اصول حقوقی است ولی با توجه به آنچه ذکر شد این ماده را نیز بنا بر اصل قانونی بودن جرم و مجازات نمی‌توان به ماده (2) قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشا و کلاهبرداری در مورد مطلق جرم قمار بازی مستند کرد، زیرا زیربنای استناد به این ماده، قمار بازی در فضای مجازی از ارتکاب عامدانه همراه با سوءنیت رفتار نامشروعی است که ضمن شباهت با برخی عناوین مجرمانه با هیچ یک از جرائم موجود در قوانین لازم‌الاجرا مطابقت ندارد، اما نتیجه این رفتار عامدانه تحصیل مال از طریق نامشروع می‌باشد.

2- قمار بازی، شرط بندی و بخت آزمایی در بستر فضای مجازی

1-2- تعریف قمار از دیدگاه فقه

از نظر لغوی واژه قمار به معنای چیزی است که مانند قمر (ماه) گاه کم و گاه زیاد می شود (ابن منظور، ۱۹۹۵/۵) و از همین جهت با مفهوم اصطلاحی قمار که برد و باخت شرط تحقق آن است؛ مناسب می باشد. قمار با مقامره از باب مفاعله است که بر طرفینی بودن آن دلالت دارد. در منابع فقهی قمار از مصادیق میسر» شمرده شده است که در قرآن کریم (مائده: ۹۰) در کنار خمر انصاب و ازالام رجس شمرده و به اجتناب از آن امر شده است. میسر، شیوه های قمار به معنای عام را در بر میگیرد المیزان (۱۳۷۵/۴: ۵۷۰) این واژه از ریشه پسر، به معنای آسانی است (طبرسی، ۱۴۰۸/۳: ۲۳۱) و وجه ارتباط قمار و میسر این است که به واسطه قمار مال به آسانی و بدون رنج و مشقت به دست میآید (طریحی، ۱۳۷۵/۳: ۵۲۰) و چه بسا همین ویژگی یکی از دلایل امر به اجتناب از آن را توضیح میدهد.

۲-۲- مفهوم قمار

در کتب لغت لفظ قمار (قمار به کسر قاف درست است و به ضم آن یک غلط مصطلح است که در اثر کثرت استعمال غلبه یافته است) به معنای انواع بازی با وسایل مخصوصی است که اغلب با برد و باخت همراه بوده و در آن بازنده ملزم میشود پول یا چیز بهاداری را به برنده بپردازد. کلمه قمار دارای ریشه ای عربی است و به سبب ریشه فقهی آن از عربی به فارسی وارد شده است. قمار بر وزن جدال از باب مفاعله است و طرفینی بودن فعل را میرساند به معنی چیزی است که گاه کم میشود و گاه زیاد؛ همچنان که قمر گاه ناقص و گاه کامل میشود (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ۲۵). صاحب تاج العروس در تعریف تقامر مینویسد «التقامر راهنه فغلبه تقامر به معنی آن است که با او راهنه و شرط بندی نمود، سپس بر او پیروز شد (حسینی واسطی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۷، ۴۱۳).

۲-۳- قمار بازی اینترنتی

قمار واژه ای عربی است که در معنای «گرو قرار دادن پول یا مالی در ضمن بازی» و یا «بازی با آلات مخصوصی که در آن شرط شده باشد که به برنده چیزی بدهند» مورد استفاده قرار گرفته است (ابن منظور، ۱۴۱۹: ۳۶). در

زبان فارسی هم قمار عبارت است از انجام یک عمل بر مبنای شرط بندی که به موجب آن یکی از طرفین ملزم به پرداخت مال معین و یا انجام عمل خاصی برای شخص برنده میشود (دهخدا، ۱۳۹۷) همین مفهوم در زبان انگلیسی با واژه Gambling شناخته میشود و عبارت است از تعهد به دادن یا گرفتن پول یا هر چیز با ارزشی در وقوع یا عدم وقوع یک رویدادی که نتیجه آن نامعلوم و مبتنی بر شانس است. همان طور که از تعاریف پیداست. مفهوم «قمار» همواره با مفهوم بازی همراه بوده و هر جا سخن از بازی به میان آمده معمولاً بحث قمار نیز مطرح شده است همراه بودن واژه «بازی» در کنار «قمار» آن را از یک عمل مجاز و مشروع تبدیل به یک عمل غیرقانونی و نامشروع به نام «قماربازی» میکند. امروزه و در عصر فناوری اطلاعات اصطلاح «قمار بازی با واژه «آنلاین» نیز هم نشین شده و موجب پیدایش اصطلاح جدید با عنوان قماربازی آنلاین شده است. قماربازی آنلاین که با عناوینی همچون قماربازی «برخط» یا «قمار بازی اینترنتی»

نیز شناخته می شود یعنی نسخه اینترنتی قمار سنتی به حساب می آید. به صورت دیگر وصف دیجیتال حامل مفهوم و ماهیت تازه و متفاوتی برای قماربازی نیست بلکه از تغییر در شکل شیوه و بستر انجام قماربازی حکایت دارد.

2-4- شناختن حکم قمار بازی آنلاین

از منظر فقه و حقوق شاید اولین و مهمترین موضوعی که در خصوص پدیده های جدید باید مورد توجه قرار گیرد، مشروعیت یا قانونی بودن آنهاست، چرا که مسبوق به سابقه نبوده اند و قانونگذاران نیز نسبت به آنها هیچ اقدام تقنینی و مواجهه ای نداشته اند. این امر تا حد زیادی درباره بازی های دیجیتال و آنلاین صدق میکند؛ بنابراین پرسش اصلی و اولیه در مورد بازیهای دیجیتال این است که حکم فقه و قانون را جویا شویم در اینگونه موارد رویه بر این است که آن پدیده نوظهور را با نهادهای مشابهی که جایگاه حقوقی آنها در احکام فقهی و قوانین موضوعه به روشنی پیش بینی شده است مقایسه شود و در صورت وجود شباهت در عناصر ذاتی بین آنها، احکام، مقررات

و ماهیت سنتی بر آن پدیده نوظهور مترتب شود. در فقه و حقوق ایران مقوله «بازی» به طور عام و بازی های رایانه ای و دیجیتالی به طور خاص عنوان و جایگاه مستقلی ندارند، اما احکام و مقررات بازی ذیل عنوان «قمار» یا «قماربازی مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، تبیین جایگاه فقهی و حقوقی مقوله بازی به طور عام و بازی دیجیتالی به عنوان یک پدیده نوظهور به طور خاص، ذیل احکام فقهی و مقررات قانونی قمار و قماربازی مورد مطالعه قرار می گیرد.

2-5- قمار در فقه

در قرآن کریم سه آیه وجود دارد که به طور مستقیم به قمار اشاره کرده اند به گونه ای که دلالت این آیات بر حرمت قمار امری مسلم و مورد اجماع تمامی مذاهب اسلامی است. در آیه ۲۱۹ سوره بقره خداوند در خصوص قمار میفرماید «درباره شراب و قمار از تو سؤال میکنند بگو در آنها گناه و زیان بزرگی است؛ و منافی از نظر مادی برای مردم در بردارد؛ (ولی) گناه آنها از نفعشان بیشتر است. هرچند این آیه دلالت مستقیم بر حرمت قمار ندارد؛ اما در دو آیه دیگر به صراحت به حرمت این رفتار اشاره شده است و این عمل قماربازی در فضای مجازی از منظر حقوق کیفری

اعمال شیطان میداند آیات شریفه ۹۰ و ۹۱ سوره مائده نیز به حرمت قمار اشاره دارد و می فرماید: ای کسانی که ایمان آورده اید شراب و قمار و بتها و تیرهای قرعه پلیدند [و] از منظر فقهی نیز قمار از حرمت برخوردار است، اگرچه در منابع فقهی بحث مستقلی درخصوص بازی مشاهده نمیشود اما در ابواب مختلف و به مناسبت های مرتبط، احکام و قواعدی در مورد بازی و حکم فقهی آن وجود دارد بحث بازی و احکام آن عمدتاً درباره قمار مورد توجه فقها قرار گرفته است بحث جایگاه فقهی بازیهای دیجیتالی با این پیش فرض که این نوع بازی های رایانه ای نیز در مقوله بازیها قرار میگیرند مورد توجه فقه قرار میگیرند. در فقه حرمت یا حلیت بازی با دو معیار صریح و

شفاف که عبارت اند از «نوع ابزارآلات بازی و «شرط یا قرارداد برد و باخت در سنجه تشخیص قرار گرفته اند به این ترتیب فقها بازی ها را در چهار گروه طبقه بندی کرده اند (طارمی، ۱۳۹۳: ۴۶۰)

الف) بازی با ابزار آلات قماری همراه با قرارداد برد و باخت

ب) بازی با ابزار آلات قماری بدون قرارداد برد و باخت

ج) بازی با ابزارآلات غیر قماری همراه با قرارداد برد و باخت.

د) بازی با ابزارآلات غیر قماری بدون قرارداد برد و باخت.

در این میان حرمت بازیهای گروه اول که هر دو شرط حرمت را دارا هستند، یعنی هم با وسایل و شیوههای رایج و شناخته شده قمار و هم با شرط برد و باخت صورت میگیرند و گروبنندی «شرط بندی قراردادی است بین دو طرف که یکی امر معینی را اثبات و دیگری نفی میکند و تعهد میکنند که هر یک درست گفته باشد مال معینی را دیگری به او بدهند یا اینکه وقوع واقعه ای را پیش بینی و تعهد کنند که هر کدام درست گفته باشد. مال معینی را از طرف مقابل دریافت کند قمار عبارت است از قراردادی بین دو یا چند شخص که بازی مخصوصی میکنند و هر یک از آنها برنده شد دیگران مال معینی را به او بدهند.

حلیت گروه چهارم که فاقد هر دو شرط مذکور هستند مورد اجماع و اتفاق تمام فقها قرار گرفته است. در مورد بازیهای گروه دوم و سوم که هر کدام واجد یکی از شروط حرمت هستند، اگرچه اجماع فوق حاصل نیست و گروهی صرف استفاده از ابزارآلات قماری (انصاری، ۱۳۷۵: ۱۹۳) و گروهی نیز صرف شرط بندی را موجب حرمت بازی خوبی میدانند. اما اکثریت فقها در مورد این دو گروه از بازیها نیز قائل به حرمت هستند بنابراین میتوان گفت دو عامل سبب قماری شدن و به تبع آن حرمت بازی در فقه میشود؛ یکی «استفاده از ابزارآلات قمار» و دیگری «شرط برد و باخت در بازی است (خمینی، ۱۳۸۰: ۲۸۴) فقها به طور مشخص به نوع خاصی از بازیها اشاره نکرده

اند بلکه درصدد بوده اند تا ضوابط معینی برای تشخیص حرمت یا حلیت تمام انواع آنچه در حیطة و قلمروی بازی و سرگرمی قرار میگیرد ارائه کنند (خامنه ای، ۱۳۸۸: ۱۹۸). در نتیجه میتوان گفت این احکام قابل تعمیم به انواع بازی ها اعم از رایانه ای یا غیر رایانه ای از جمله بازیهای دیجیتالی نیز خواهد بود و تفاوتی از این نظر بین بازیهای قمار سنتی با بازیهای رایانه ای از طریق اینترنتی و به صورت برخط وجود ندارد. در نتیجه باید پذیرفت که انواع بازیهای دیجیتالی مادامی که مشمول دو شرط مذکور نشوند. از نظر شرع مبین اسلام منعی در انجام آنها وجود نخواهد داشت.

2-6- شرط بندی

رهان یا شرط بندی یا برد و باخت عبارت است از «قراردادن امتیازی بین برنده و بازنده یا بین اشخاص ثالث است که بازنده یا شخص ثالث به دیگری میدهد». بنابراین شرط بندی دایره ای وسیع تر از قمار را شامل میشود؛ زیرا منوط به آلات قمار نیست. حرمت مراهنه یا شرط بندی، مورد اتفاق است و در این مورد میتوان به روایت یادشده با مضمون لعن ملائکه (حرعاملی، ۱۴۰۹/۱۳: ۳۴۷) استناد کرد.

حرمت مراهنه و شرط بندی حتی مواردی که مشمول عنوان بازی و لعب نیست را هم در بر می گیرد. از نظر صاحب، ارشاد الطالب بازی و لعب هر چند قید تحقق قمار است. اما در حرمت مراهنه دخالت ندارد به همین علت هر چند بر مسابقات همراه با برد و باخت در زمینه خطاطی یا بنایی یا نجاری و مانند آن عنوان قمار صدق نمی کند؛ اما با این حال حرمت مراهنه، موارد یاد شده را نیز شامل میشود (تبریزی، ۱۳۹۹: ۲۱۸/۱).

صدق رهان و شرط بندی با تعدد شرکت کنندگان در بازی و مسابقه منافات ندارد. بنابراین تأمین امتیاز موضوع شرط بندی توسط شرکت کنندگان و پرداخت به برنده مصداق شرط بندی و دارای حرمت خواهد بود البته هرگونه جایزه قرار دادن به معنای رهان و شرط بندی نیست، مانند دادن جایزه مسابقه به برنده بدون دخالت سایر شرکت کنندگان توسط شخص ثالث که در این صورت از عنوان شرط بندی خارج است.

برخی فقها وفای به وعده را حتی اگر بین بازنده و برنده صورت گرفته باشد، مصداق شرط بندی نمیدانند (نجفی، ۱۳۷۴/۱۱۰: ۲۲؛ مغنیه، ۱۹۷۷/۲۳۴۴) وفای به وعده در مقابل التزام به عهد و عقد است. عقد قرارداد الزامی بین شرکت کنندگان در مسابقه میباشد و ذیل عنوان شرط بندی و برد و باخت قرار میگیرد اما در وعده خصوصیت الزام آور بودن وجود ندارد و بازنده با رضایت، به برنده چیزی را به عنوان جایزه پرداخت میکند همچنین جعاله به عنوان قالب شرعی برای دادن جایزه مطرح شده است (پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله سید محمد شیرازی: مسأله ۲۹۵۹) تحقق قمار منوط به شرکت افراد در بازی همراه با برد و باخت است و شرط بندی سایرین مانند تماشاگران با پیش بینی کنندگان نتایج مسابقه، قمار محسوب نمی شود. هر چند با تسامح از آن تعبیر به قمار شود با این حال این نوع شرط بندی نیز مشمول حرمت تکلیفی و حرمت وضعی است. در این مورد نیز به روایاتی که به صورت مطلق بر منع زمان و شرط بندی دلالت دارند، استناد می شود. این موضوع در فتاوی برخی فقهای معاصر انعکاس یافته است

«شرط بندی تماشاگران بر روی برد و باخت بازیکنان با تیم ها در مسابقات ورزشی حرام است و نیز مواردی که افراد نتیجه مسابقات را روی برگه هایی پیش بینی میکنند و آن برگه را با مبلغی پول به مرکز ورزشی یا غیر آن تحویل میدهند و در پایان به کسانی که درست پیش بینی کرده اند، جایزه داده میشود قمار و حرام بوده و گرفتن آن مال نیز حرام می باشد (سیستانی، مسأله ۲۲۵۹) و نیز در فتوای یکی دیگر از فقهای معاصر آمده است: «تعیین جایزه به غیر برنده مسابقه جایز نیست؛ پس آنچه در زمان ما رایج شده که تماشاگران بر سر پیروزی یکی از افراد مسابقه دهنده، شرط بندی می- کنند، اگر او برنده شود، به فردی که او را پیش بینی کرده جایزه میدهند و آن را «رایسز» می نامند، جایز نیست» (الطباطبایی الحکیم، ۱۴۱۶/۱۹۸۲)

2-7- بخت آزمایی

بخت آزمایی یا لاتاری به این صورت انجام میشود که در آن بلیط هایی با نشان یا اعداد فروخته می شود. قرعه کشی بستر انجام بخت آزمایی می باشد. همه یا بخشی از پول حاصل از فروش بلیت ها به کسی که در قرعه کشی برنده میشود یا شماره بلیط او با عدد صحیح منطبق میباشد، تعلق می گیرد. در توضیح المسائل امام خمینی آمده است: «بلیط های بخت آزمایی که متعارف شده است می فروشند به مبلغ معینی پس از آن با قرعه کشی به اشخاصی که قرعه به نام آنها بیرون بیاید، مبلغ معینی می دهند، خرید و فروش آنها جایز نیست و باطل است (موسوی خمینی ۱۳۹۲ مسأله ۲۸۶۷). مشابه همین توصیف در کلام سایر فقها نیز دیده میشود (پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله سیستانی، ملحقات ۲۴ از توضیح المسائل). دکتر کاتوزیان نیز قرارداد بخت آزمایی با لوتری را این گونه تعریف می کند که «پیمانی است که پیشنهاد آن به عموم میشود؛ بدین مضمون که از بین خریداران بلیت یا پرداخت کنندگان مبلغ معین به اشخاصی که بر مینای قرعه یا نظام ویژه دیگر برنده می شوند، پول یا مال دیگر داده خواهد شد. خرید بلیت یا پرداخت پول وسیله قبول پیشنهاد و شرکت در بخت آزمایی است» (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۲۷۹)

با توجه به اینکه بازی، شرط تحقق قمار است (تبریزی ۱۳۹۹/۱: ۲۱۸)، بخت آزمایی، جزء مصادیق قمار محسوب نمی شود؛ هر چند حرام شمرده میشود. وجه حرمت عملیات بخت آزمایی عدم مطابقت خرید بلیطهای بخت آزمایی با عنوان بیع میباشد زیرا در مقابل مبلغ پرداخت شده تنها یک برگه یا رقم مندرج در آن قرار دارد که فاقد مالیت است (تبریزی، ۱۳۹۹/۱: ۲۲۳) و در نتیجه، تصرف در مال حاصل از بخت آزمایی مصادق اکل مال به باطل خواهد بود صدق عنوان «اکل مال به باطل بر بخت آزمایی تنها بر عدم صحت تصرف در مال دلالت می کند؛ بنابراین به وسیله این دلیل اثبات حرمت تکلیفی آن ممکن نیست (محمدی گیلانی، ۱۳۷۴/۲: ۲۵۵) البته با فرض اینکه پول پرداخت شده در ازای شرکت در قرعه کشی باشد از این حیث که مضمن معلوم است، مشمول ادله اکل بالباطل» یا «نهی النبی عن الغرور نخواهد بود (پور محمدی ۲۸۲) در این صورت می توان آیه ۹۰ سوره مانده را با توجه به اینکه ازلام نوعی قرعه کشی میباشد، دلیل حرمت برای بخت آزمایی شمرد (پور محمدی، ۱۴۰۰:

۲۸۷) پرداخت مبلغی به شرط شرکت در قرعه کشی» و «به دست آوردن مال از مجموع پول حاصل از فروش بلیت دو رکن اصلی بخت آزمایی شمرده میشود. در کنار بخت آزمایی، برخی صورتهای مشابه نیز قابل تصور است (نظری علوم و میثم اسفندیارپور، ۱۳۹۶: ۱۲) که با دو معیار یادشده میتوان آنها را تفکیک کرد. بنابراین اگر پرداخت مبلغ با به قصد شرکت در کار خیر باشد و دریافت برگه به عنوان رسید پرداخت تلقی گردد و دادن جایزه به منظور تشویق شرکت در کار خیر باشد، این اقدام مصداق بخت آزمایی قرار نمی گیرد و مجاز شمرده میشود (پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای، استفتانات: سؤال ۱۲۳۸ و ۱۲۴۰ و پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله سیستانی: ملحقات ۲۴ از توضیح المسائل)

۳- تحلیل ماهوی قمار بازی، شرط بندی و بخت آزمایی در فضای مجازی

تبصره یک ماده ۷۰۵ قانون مجازات، در تعریف جرم قماربازی مقرر می دارد: "قماربازی عبارت است از هر نوع بازی که طبق قواعد خاص آن بازی، بازنده یا بازندگان، وجه، مال، منفعت، خدمت یا امتیاز مالی به صورت مستقیم یا غیر مستقیم، به برنده یا برندگان پرداخت می کنند."

بر اساس این ماده و آنچه در عرف و شرع، مرسوم است، می توان گفت، جرم قماربازی، عبارت است از اینکه افراد، در فضای حقیقی یا مجازی و اینترنتی، با کمک ابزاری نظیر تخته، کارت، سکه، گردو و امثال آن، اقدام به بازی با یکدیگر نموده و در قواعد بازی، شرط کنند، بازنده باید، مالی نظیر وجه نقد یا ملک و یا یک امتیاز را به برنده بدهد.

هر شخص ... در فضای حقیقی... مرتکب قماربازی یا شرط بندی شود یا در بخت آزمایی شرکت نماید، علاوه بر ضبط اموال و عواید حاصل از جرم، به جزای نقدی درجه شش یا به جزای نقدی معادل ارزش یک تا سه برابر مجموع اموال و عواید ناشی از جرم، هر کدام بیشتر باشد، محکوم می شود."

عنصر مادی قمار بازی بیان می‌دارد بازی کردن با آلات قمار برای برد و باخت و تظاهر به قماربازی از عناصر و ارکان لازم تشکیل دهنده بزه موضوع ماده (۷۰۵) قانون تعزیرات مجازات در نظر داشت همچنین ضرورتی ندارد که انجام عمل قمار به نتیجه ختم شود و فقط بازی کردن برای تحقق این جرم کافی می‌باشد شرط تحقق بزه قماربازی این است که مرتکب خود در قماربازی شرکت کند با عملکرد اینگونه سایت‌ها میتوان فهمید چرا کاربران مراجعه کننده به این گونه سایت‌ها عملاً بازی خاصی را انجام نمی‌دهند. بلکه بعد از پرداخت مبلغی نتیجه یک بازی خاص را پیش بینی میکنند و در صورتی که شانس با آنان یار باشد و حدسشان درست از کار درآید مال معینی را اخذ میکنند.

قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری

عنصر مادی جرم تحصیل مال به طور غیرمجاز از طریق سیستم رایانه ای یا همان اصطلاحاً کلاهبرداری اینترنتی وارد کردن یا تغییر دادن یا محو کردن یا ایجاد کردن یا متوقف کردن و یا مختل کردن سیستم رایانه ای یا مخابراتی می‌باشد آن هم به طور غیر مجاز که در نتیجه آن مال یا منفعت یا خدمات یا امتیاز مالی تحصیل شود. اما این رفتارهای مجرمانه نیز با آنچه که ما در سایت‌های شرط بندی می‌بینیم که چندان مرتبط نیست چرا که این چنین سایت‌ها عمدتاً بدون ارتکاب کارهای فوق صرفاً با ایجاد یک وب سایت مثلاً با موضوع پیش بینی کردن نتایج فلان مسابقه ورزشی وجوهی را از کاربران اخذ کرده و سپس به برنده یا همان کسی که حدسش درست از کار درآمده مبلغی را میپردازند. به نظر نویسندگان مقاله حاضر، شرط بندی اینترنتی از مصادیق تحصیل مال به طور غیر مجاز از طریق سیستم رایانه ای نیست زیرا همان طور که گفته شد عنصر مادی مندرج در این ماده با عملکرد این گونه سایتها تطابقی ندارد این فرضیه هم که شرط بندی اینترنتی را مصداق کلاهبرداری سنتی بدانیم قابل پذیرش نیست .

برای جرم تحصیل مال از طریق نامشروع قائل است و با این توصیف، همان طور که گفته شد تحصیل مال از طریق نامشروع هر نوع تحصیل عمدی مال دیگری از طریق توسل به طرق غیرقانونی است که فاقد ضمانت اجرای کیفری در سایر مقررات است. تحصیل مال از طریق نامشروع جرم است و میتوان چنین استدلال کرد که دریافت کردن وجه از طریق قماربازی رایانه ای تحصیل مال از طریق نامشروع است اما در عنصر مادی جرم قمار بیان شده است که ضرورتی ندارد که انجام عمل، قمار منتج به نتیجه شود و فقط بازی کردن برای تحقق این جرم کافی است یعنی برای تحقق قماربازی، صرف ارتکاب رفتار مادی آن به همراه سوءنیت مرتکب کافی است چه فرد برنده باشد چه بازنده زیرا قماربازی یک جرم مطلق است که تحقق یا عدم تحقق نتیجه مورد نظر مرتکب تأثیری در وقوع آن ندارد نظر پذیرفته شده در رویه قضایی در تفسیر ماده (۲) قانون ت.م.م.ا.ک نظری منطقی و طبق اصول حقوقی است ولی با توجه به آنچه ذکر شد این ماده را نیز بنابر اصل قانونی بودن جرم و مجازات نمیتوان به ماده (۲) قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس ارتشا و کلاهبرداری در مورد مطلق جرم قماربازی مستند کرد زیرا زیربنای استناد به این ماده قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری ارتکاب عمدی همراه با سوءنیت رفتار نامشروعی است که ضمن شباهت با برخی عناوین مجرمانه با هیچ یک از جرائم موجود در قوانین لازم الاجرا مطابقت ندارد اما نتیجه این رفتار عامدانه تحصیل مال از طریق نامشروع است

وجه تمایز مسئله شرط بندیهای اینترنتی در برخی از مصادیق میتواند نزدیک قمار باشد و در برخی دیگر از مصادیق هم مطابق برخی احکام شرعی است و برخی از فقها نیز راهکارهایی برای پیشگیری از قماری شدن شرط بندیها و پیش بینی نتایج مسابقات ورزشی ارائه کرده اند موجب تفاوت مبنایی و موضوعی عمیقی شده که در حال حاضر و تا زمانی که این رفتارها جرم انگاری نشده اند درآمدهای ناشی از این رفتارها را نمیتوان مشمول تحصیل مال از طریق نامشروع دانست. البته در صورت جرم انگاری شرط بندی های اینترنتی چنانچه قانونگذار تکلیف درآمدهای ناشی از آن را معلوم کند مانند آنچه که در خصوص قمار سنتی در ماده (۷۰۹) تعزیرات سال ۱۳۷۵

تصریح شده است: «تمام اسباب و نقود متعلق به قمار حسب مورد معدوم یا به عنوان جرمه ضبط میشود دیگر نوبت به استناد به ماده (۲) ق. ت. م. م. ا. ا. ک نمی رسد.

شایسته است قانونگذار ضمن جرم انگاری این رفتارها تکلیف اموال ناشی از آنها را نیز با ضبط به عنوان جرمه مشخص کند. چیزی که در این جرائم به عنوان رفتار فیزیکی مطرح است خود شرکت اشخاص در آنهاست و مهم نیست که شرکت کننده برنده شود یا بازنده بلکه صرف شرکت در قمار اینترنتی یا شرط بندیهای آنلاین باید مورد توجه قرار گرفته شود. همچنین شرایط و اوضاع و احوال عنصر مادی این جرائم غیر مجاز بودن رفتار است که قانونگذار بر آن تأکید می نماید و مصادیق مجاز شرط بندی یا پیش بینی نتیجه برخی مسابقات ورزشی از شمول این جرائم خارج می باشد عنصر روانی این جرائم عمد است از آنجا که این جرم یک جرم مطلق بوده صرف سوءنیت عام علم به موضوع و عمد در ارتکاب رفتار فیزیکی برای تکمیل عنصر روانی کفایت کرده و قصد برنده شدن یا نشدن در تحقق این جرم دخالتی ندارد.

4- راه کارهای پیشگیری از قمار بازی، شرط بندی و بخت آزمایی در فضای مجازی به منظور تقویت

کسب و کارهای مشروع

بنابراین برای پیشگیری از جرایم قمار بازی، شرط بندی و بخت آزمایی پیشنهادات ذیل مطرح می شود:

۱. اموال وجوه و وسایلی که در نتیجه جرائم فوق کسب میشوند به عنوان جرمه ضبط میشود.

۲. مجازات مرتکبین در صورت تکرار جرائم فوق به میزان حداکثر به علاوه نصف مجازات قانونی افزایش یابد.

نتیجه گیری

از مطالب گفته شده نتیجه میگیریم که قمار عبارت است از بازی با آلات رایج قمار که با برد و باخت همراه باشد. برخی فقها در تعریف قمار حکم به حرمت آن صرف وجود آلات قمار را کافی می دانند که از میان آنها میتوان به محقق اردبیلی و شهیدثانی اشاره نمود. در حالی که برخی دیگر در حکم به حرمت، قمار وجود دو رکن آلات قمار و گروگذاری را شرط می دانند. به نظر می رسد نظر فقهای گروه دوم به واقعیت نزدیک تر باشد چون رکن اصلی در قمار بودن بازی وجود شرط بندی و گروگذاری می باشد در کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ صرفاً میزان مجازات جرم قمار مشخص گردیده است در حالی که در موضوعات شرعی مصادیق آن به روشنی بیان گردیده و یا این که شرع ملاک موضوع و حدود آن را مسکوت گذاشته و تشخیص آن با مکلف و

احیاناً با عرف است و مصادیق قمار از همین قبیل است؛ یعنی شرع حکم حرمت قمار را تعیین نموده و روایات هم برخی بازی ها را به عنوان ابزار و مصادیق قمار بیان میکنند ولی در زمان حاضر بازی با برخی از آلات مذکور در روایات رایج و برخی رایج نیست مثل شطرنج که بنا به سه دلیل تغییر موضوع سبب تغییر در حکم، اصل برانت و اصل باحه از این حکم کلی قمار خارج گردیده و حکم به حلیت آن داده شده است و نیز موارد مشکوک به قمار از جمله قرض الحسنه، بورس و... همچنین اشکال جدید قمار مثل مسابقات ورزشی، مسابقات پیامکی و قرعه ای که در چنین مواردی تشخیص امر به مکلف و در نهایت به عرف محول شده است.

عده ای بر این باورند که ماده ۷۰۵ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ فقط قمار سنتی با وسایل قمار را جرم دانسته است مطابق اصل قانونی بودن جرم و مجازات، تفسیر مضیق قوانین کیفری و برخی از قواعد فقهی مانند قبح عقاب بلاییان تا زمانی که قانونگذار به صراحت رفتاری را جرم انگاری ننمود و برای آن مجازات تعیین نکند؛ آن رفتار قابل مجازات نیست. بنابراین از آن ماده نمی توان در خصوص فضای مجازی استفاده نمود. در پاسخ به آنها باید گفت که ماده ۷۰۵ قمار با هر وسیله ای راه جرم دانسته و آن چه از نظر مقنن منطابق اعتبار است برد و باخت در بازی را شامل می شود؛ لذا مواد مربوط به قمار سنتی قابل تعمیم به قمار بازی مجازی نیز می باشد.

قمار از مصادیق اسباب نامشروع کسب مال است که از نظر فقهی حرام و از نظر حقوقی جرم انگاری شده است. با در نظر گرفتن دیدگاه فقیهان درباره قمار می توان بین قمار به معنای خاص و آنچه در حکم قمار است تفکیک کرد. قمار به معنای خاص شامل بازی با آلات قمار همراه با برد و باخت میشود اما موارد در حکم، قمار شامل بازی با آلات قمار بدون برد و باخت و بازی با غیر آلات قمار اما با برد و باخت است. البته طبق نظر غالب فقها، همه موارد یاد شده دارای حرمت تکلیفی و از نظر وضعی نیز محکوم به بطلان هستند بخت آزمایی نیز هرچند از جهت وضعی این گونه است اما با در نظر گرفتن شرایط، قمار، مصداق آن محسوب نمی شود و تعیین مجازات برای آن

نیازمند پیش بینی صریح آن در قوانین کیفری بود. در مورد و صف مجرمانه شرط بندی نیز به علت وجود ابهام در قانون مجازات اسلامی در آراء قضائی اختلاف نظر وجود داشت که با اصلاح قانون و تصریح به مجرمانه بودن شرط بندی و بخت آزمایی این ابهام برطرف شده است. در قوانین کیفری قبل و بعد از انقلاب علاوه بر قمار برخی رفتارهای مرتبط با آن مانند دایر کردن قمارخانه معاونت در آن خرید و فروش و وارد نمودن آلات قمار نیز دارای وصف مجرمانه شناخته شده است. بررسی سیر قوانین کیفری در ایران نشان میدهد قانون گذار به تدریج، رویکردی سختگیرانه در پیش گرفته است این رویکرد در افزایش عناوین مجرمانه و نیز مجازات مترتب بر جرایم نمود یافته است.

در آخرین تغییر به طرح اصلاح موادی از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات های بازدارنده نقص عدم تعریف موضوعات مرتبط با قمار بر طرف شد و قماربازی شرط بندی و بخت آزمایی تعریف گردید. همچنین ارتکاب رفتارهای یادشده در فضای مجازی نیز قابل مجازات شمرده شده است.

به این ترتیب برخی کاستیهای موجود در طرح ماده واحده اصلاح مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ قانون مجازات اسلامی بر طرف شده است؛ اما همچنان عدم ارائه شاخص برای حرفه قرار گرفتن عناوین یاد شده یا عدم تناسب مجازاتهای مقرر وجود دارد ضمن اینکه اشاره به برخی مسابقات مانند مسابقه با ادوات جنگی مانند تانک و هواپیما که شرط بندی در آن فاقد وصف مجرمانه است؛ به علت عدم مصداق در شرایط فعلی از بایسته های قانون گذاری فاصله دارد.

منابع

1. ابن فارس، احمد، ۱۴۰۴ ه.ق، معجم مقاییس اللغة، جلد ۵، چاپ اول، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
2. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۹۵م)، لسان العرب، بیروت: دار الحیا التراث العرب
3. ابن منظور، محمد بن کرم (۱۴۱۹). لسان العرب، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البيت (ع)
4. انصاری، مرتضی (۱۳۷۵)، کتاب المکاسب، چاپ اول، تبریز، چاپ طاهر خوشنویس
5. پور محمدی، رضا (۱۴۰۰)، بررسی فقهی و حقوقی عقد قمار، قم، بوستان کتاب
6. تبریزی، جواد (۱۳۹۹ ق)، ارشاد الطالب الی التعليق علی المکاسب، قم، مطبعه مهر
7. تبریزی، جواد (۱۳۹۹ ق)، ارشاد الطالب الی التعليق علی المکاسب، قم، مطبعه مهر
8. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیخ، قم: موسسه آل البيت لاحیا التراث

9. حسینی واسطی زبیدی، مرتضی، ۱۴۱۴ ه.ق، تاج العروس من جواهر القاموس، جلد ۷، چاپ اول، بیروت، للطباعه و النشر و التوضیع
10. خامنه ای، سیدعلی (۱۳۸۸). اجوبه الاستفتائات، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل
11. خمینی، روح الله (۱۳۸۰). استفتائات، چاپ اول، قم، انتشارات اسلامی
12. خمینی، سید روح الله (۱۳۹۲)، رساله توضیح المسائل، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
13. طارمی، حسن (۱۳۹۳). دانشنامه جهان اسلام، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد
14. طباطبایی حکیم، سید محمد سعید، (۱۴۱۶)، منهاج الصالحین، بیروت: دار الصفوه
15. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۵)، المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی
16. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸ ق)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار المعرفه
17. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵ ق)، مجمع البحرین، تهران: چاپ مرتضوی
18. کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۹)، حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، تهران: به نشر
19. لغتنامه دهخدا، سایت رسمی موسسه لغتنامه دهخدا
20. محمدی گیلانی، محمد (۱۳۷۴)، "اسناد فقهی، بلیط بخت آزمایی، محمدی گیلانی"، فقه اهل بیت (فارسی)، شماره دوم، سال اول
21. نجفی محمد حسن (۱۳۷۴ ق)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تهران: دار الکتب الاسلامیه
22. نظری علوم، میثم و اسفندیار پور، محمد حسین (۱۳۹۶)، "نسبت سنجی فقهی-حقوقی بخت آزمایی با قمار"، مبانی فقهی حقوقی اسلامی، شماره بیست، سال دهم